

üslûbundaki düzene uygun olarak iki sıra halinde pencereler açılmıştır. Bu pencerelerden alt sıradakiler, kesme küfeki taşından sövelerle çerçevenilmiş dikdörtgen bir forma sahiptir ve tuğla örgülü sivri hafifletme kemerleriyle taçlandırılmıştır. Üst sıradaki pencereler ise alçı şebekeli revzenlerle kaplı, sivri kemerli tepe pencereleri şeklindedir. Yapının yan cephelerinde bu pencere gruplarından ikiser adet, kuzey cephesinde dört adet, mihrap cephesinde ise altta iki, üstte üç adet bulunmaktadır.

Aslında ahşap direklerle taşınan bir mekân olarak tasarlanan son cemaat yeri, sonradan ahşap duvarlarla kapatılıp içine bir kat ilâve edildiğinden orijinal halini kaybetmiştir. Cümle kapısının bulunduğu kuzeye bakan bu cephede üstte yedi, altta altı adet dikdörtgen pencere yer almaktadır. Yan cephelerden biri tamamen sağır bırakılmış, diğerine ise dikdörtgen biçimli bir pencere açılmıştır.

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan minare dışı taşkın, kare tabanlı bir kaidede oturan çokgen kesitli bir gövdeye sahiptir. Petek kısmı 1894 depreminden sonra yenilenmiştir. Şerefenin altındaki mukarnaslar ince işçiliğiyle dikkat çekmektedir. Kesme küfeki taşı ile örülmüş olan bu tek şerefeli, kurşun külâhlı minare oran ve detayları bakımından tam anlamıyla klasik üslûbu yansıtır.

Günümüzde kiremit kaplı bir çatıya sahip olan caminin harim kısmı "çubuklu" tâbir edilen türde ahşap bir tavanla örtü-

İskender
Paşa
Camiî'nin
inşa kitâbesi

lüdür. Evliya Çelebi ise çatının kurşunla kaplı olduğunu ve altında da bir kubbenin yer aldığını nakletmektedir (*Seyahat-nâme*, I, 165).

Caminin mukarnaslı bir yaşmak ve sü-tunçelerle donatılmış olan mihrabı da klasik üslûbu yansıtırken orijinal ahşap minber günümüze ulaşmamıştır. Caminin alt kat pencereleri klasik üslûpta kalem işle-riyle taçlandırılmış, üst kattakiler de aynı tarzda süslemeyle çerçevenilmiştir. Harim kısmının kapısı üzerinde sülûs hatla yazılmış ve üç beyitten meydana gelen 967 (1559-60) tarihli Arapça kitâbe bu-lunur.

İskender Paşa ile oğlu Ahmed Paşa'nın medfun bulunduğu türbe dikdörtgen planlı olup kâgir duvarlı ve ahşap çatılıdır. Dört cephesinde toplam on altı adet pencere ile aydınlanan iç mekâna giriş kuzey yönüne açılan kapıdan yapılmaktadır. Türbenin caminin kuzey tarafında yer alması, bâni türbelerinin geleneksel yerleşim düzeni açısından aykırı bir özellik taşımaktadır. Ayrıca mimari açıdan klasik Osmanlı üslûbu ile bağdaşmayan yapısı dikkate alındığında türbenin üzeri açık olarak tasarlandığı, sonradan bugünkü kurşun kaplı ahşap çatıyla örtüldüğü düşünülebilir. İskender Paşa ile Ahmed Paşa'ya ait kabirlerin üzerindeki sandukaların ahşap yerine mermerden yapılmış olması da bu düşünceyi doğrular niteliktedir.

Caminin hemen yakınında yer aldığı bilinen hamam 972 (1564) yılında Mimar Sinan tarafından yapılmıştır. Günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bir belge (nr. 14/1461) bunu ispat etmektedir. Küçük boyutlu bir tek hamam olan yapının planı tam olarak bilineme-mekle birlikte bazı kaynaklardan öğrenildiği kadarıyla ahşap çatılı ve şirvanlı bir soyunmalık, çift helâli bir ılıkık, kare planlı bir sıcaklıkla dikdörtgen planlı bir halvetten meydana geliyordu. Yapının halvet kısmındaki üç kurnadan birine ait ayna taşında üzerinde fil tasviri bulunan bir kabartma yer almaktaydı. Bizans döneminden kalma, devşirme bir malzeme olan bu parça günümüzde İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunmaktadır (Envanter nr. 1225).

Zaman içinde çeşitli onarımlar geçiren külliye XIX. yüzyılda muhtelif yapılar ilâve edilmiştir. Bunlardan biri, M. Sâdık Rifat Paşa'nın türbenin güneye bakan köşesine inşa ettirdiği empire üslûbundaki sekizgen planlı muvakkithânedir. Bu yapı sıvalı kâgir duvarlar üzerine basık, sekizgen prizma şeklinde bir ahşap üst yapıyla örtülüdür. Muvakkithânenin doğuya bakan cephesindeki dikdörtgen açıklıklı kapısının üzerinde ta'lik hattıyla yazılmış "Eser-i Rif'at Paşa, 1266 (1850)" ibareli bir kitâbe yer almaktadır. Ayrıca yapının batıya (denize) bakan yönünde mermer söveli, yuvarlak kemerli üç adet penceresi vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

TSMA, nr. 14/1461; Sâi, *Tezkiretü'l-ebniye*, s. 26, 29, 34, 79, 96, 128; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 165; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, II, 158, 160, 161; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 224-225; *Mecmûa-i Cevâmi'*, II, 52-53, nr. 233; A. Cabir Vada, *Boğaziçi Konuşuyor*, İstanbul, ts., s. 67-82; İbrahim Hakkı Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul 1950, s. 119-123; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 35; Semavi Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 1976, s. 62-63, rs. 73; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 34, 65, 277; a.mlf., "Mimar Sinan'ın Camileri", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri* (haz. Sadi Bayram), İstanbul 1988, I, 187-188; II, rs. 167; Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", a.e., I, 288; Suphi Saatçi, *Mimar Sinan'ın Yapılarındaki Kıtabeler*, İstanbul 1988, s. 68-70; G. Goodwin, *Sinan, Ottoman Architecture and Its Values Today*, London 1993, s. 123; Mehmet Nermi Has-kan, *İstanbul Hamamları*, İstanbul 1995, s. 204-205; H. G. Egli, *Sinan: An Interpretation*, İstanbul 1997, s. 88; M. Baha Tanman, "İskender Paşa Külliyesi", *DBİst.A*, IV, 207-208.

HALUK KARGI

İSKENDERÂNÎ, İsâ b. Abdülazîz

(عيسى بن عبدالعزيز الإسكندراني)

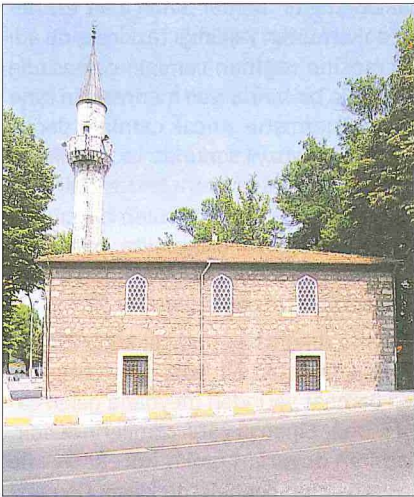
Ebü'l-Kâsım Muvaffakuddîn İsâ b. Abdilazîz b. İsâ

b. Abdilvâhid el-Lahmî el-İskenderânî (ö. 629/1232)

Kıraat, hadis,
Arap dili ve edebiyatı âlimi.

Aslen Şerîşli olup 4 Ramazan 550'de (1 Kasım 1155) İskenderiye'de doğdu. Hadis âlimi olan babası tahsiline özel bir itina gösterdi. Babasının yanı sıra Silefî ve Ebû

İskender Paşa Camii - Kanlıca / İstanbul

Tâhir Ahmed b. Muhammed el-İsfahânî gibi âlimlerden hadis, Ebû't-Tayyib Abdülmün'im b. Yahyâ b. Halef b. Hulûf el-Girnâtî başta olmak üzere birçok âlimden kıraat dersleri aldı. Arap dili ve edebiyatı, Mâlikî fıkıhı gibi sahalarda da kendini yetiştiren İskenderânî çalışmalarını kıraat ilmi üzerinde yoğunlaştırdı ve bu alanda İskenderiye'nin önde gelen isimlerinden biri oldu. İskenderiye ve Kahire gibi merkezlerde verdiği kıraat ve hadis derslerinden Münzirî, Zevâvî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Fâsî, İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî gibi âlimler faydalandı. Kâdî-kudât Takıyyüddin Süleyman b. Hamza el-Hanbelî ondan icâzetle rivayet edenlerin sonuncusu oldu. Cömert kişiliğiyle tanınan İskenderânî 7 Cemâziyelâhîr 629'da (31 Mart 1232) İskenderiye'de vefat etti.

Hadiste özellikle Silefî'den yaptığı nakillerde güvenilir kabul edilen İskenderânî geniş birikimine rağmen kıraat ilminde zayıf görülmüş ve yalanla itham edilmiştir. Kıraat rivayetlerinde isnadlar uydurduğu, nazma dair hiç eseri olmayan kimselere divanlar nisbet ettiği söylenir. Kıraat öğrendiği çok sayıda âlimin adını ve kıraat senedini zikrettiği *et-Tebyîn* adlı kitabında meselâ Abdullah b. Muhammed b. Halef ed-Dânî'den okuduğu kırk dokuz kıraat kitabının adını vermişse de onun bu âlimden aldığı kıraatlerin senedlerinin meçhul ya da uydurma isimlerden oluştuğu belirtilmiştir. Yine onun kıraat dersleri aldığını söylediği Mukâtil b. Abdülazîz b. Ya'kûb'un kimliği konusunda tereddütlerin bulunduğu ileri sürülmüştür.

Eserleri. 1. *el-Câmi'u'l-ekber ve'l-bahrü'l-ezhar*. Kıraat imamlarının okuyuşlarındaki ihtilâfların ele alındığı eserin elli cilt olduğu, 7000 rivayet ve tarik ihtiva ettiği zikredilmiş, ancak isnadlarında uydurma isimlerin yer aldığı söylenmiştir. Zehebî 7000 rivayete ilgili olarak İskenderânî'yi ağır bir dille eleştirmiş, sahâbeden kendi zamanına kadar gelen kıraat âlimlerinin tamamının 3000'e dahi ulaşmadığını belirtmiştir (*Ma'rifetü'l-kurâ',* III, 1212). İskenderânî'nin talebelerinden Ahmed b. Abdülbârî es-Sâidî bu eseri ihtisar etmiştir. **2.** *el-Menâl fi'l-cevâb ve'(ani)'s-su'âl*. Bazı âyetlerin tefsiri, kıraat vecihlerinin izahı, bazı kelimelerin sözlük yönünden açıklanması vb. konuların ele alındığı bir eser olup talebelerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Fâsî tarafından ihtisar edilmiş ve bu muhtasarı Ali Hüseyin el-Bewâb *Muhta-*

şarü'l-Menâl fi'l-cevâb ve's-su'âl adıyla neşretmiştir (bk. bibl.). **3.** *Tedricü ehli'l-bidâyât fi'htişâri mâ fi Kitâbi Gâyeti'l-gâyât*. Tefsirle ilgili olduğu bildirilen eserin bir nüshası Sofya'da Millî Kütüphane'de (nr. 1/163-164) bulunmaktadır (*el-Fihrisü's-şâmil*, I, 243).

İskenderânî'nin kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları da şunlardır: *Hüccetü'l-muktedî ve mahaccetü'l-mübtedî fi'l-kurâ'ât, el-İhtidâ' fi'l-va'kf ve'l-ibtidâ', el-İhtimâm bi-ma'rifeti ha'âtî'l-muşhafî'l-İmâm, Beyânü müştebehi'l-Kur'an, es-Süreyya'l-mudriyye min kelâmi seyyidi'l-beriyye, Nihâyetü'l-ihtişâr fi mezâhibi e'immeti'l-emşâr, (Gâyetü'l-)ümniyye fi ilmi'l-'Arabîyye, el-Ezhâr fi'l-muhtâr mine'l-eş'âr, el-Menziletü'l-'ulyâ fi ta'biri'r-rü'yâ.*

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan el-Fâsî, *Muhtaşarü'l-Menâl fi'l-cevâb ve's-su'âl* (MMİr. içinde, nşr. Ali Hüseyin el-Bevvâb), XXXVIII/2-3 (1407/1987), s. 334 vd.; Münzirî, *et-Tekmilâ*, III, 312; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XXII, 315; a.m.f., *Ma'rifetü'l-kurâ'* (Altıkulaç), III, 1206-1213; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, I, 609-611; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, IV, 401-402; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, II, 235-236; *Keşfü'z-zunûn*, I, 537; Brockelmann, *GAL*, I, 367; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 808; *İzâhu'l-meknûn*, I, 151, 354, 393; II, 138, 562, 580, 689; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 407-408; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulümü'l-Kur'an: Mahtâfâtü't-tefsir ve 'ulûmüh*, Amman 1989, I, 243.

M. ZEKİ DUMAN

İSKENDERÂNİ, Muhammed b. Ahmed (محمد بن أحمد الإسكندراني)

Muhammed b. Ahmed
el-İskenderânî ed-Dimaşkî
(ö. 1306/1889)

İlmî tefsire dair
çalışmalarıyla tanınan tabip.

Tıp öğreniminden sonra İskenderiye deniz kuvvetlerinde tabip olarak göreve başladı. 1256'da (1840) Dimaşk'a geçti ve orada ordu baştabipliğine getirildi. Osmanlı Devleti ile Mısır valiliği arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden ilişkilerin kopması döneminde Osmanlı askerlerine hizmet verdi. 1258 (1842) yılının sonuna kadar devam eden bu görevden sonra Dimaşk'ta Gurebâ Hastahanesi'nde ve Belediye Dairesi gibi kurumlarda uzun süre hükümet tabipliği yaptı. Dönemin önde gelen ilim adamları *Keşfü'l-esrâr* adlı

eserine yazdıkları takrizlerde kendisinden övgüyle söz etmişlerdir. İskenderânî Dimaşk'ta vefat etti.

Eserleri. 1. *Keşfü'l-esrârî'n-nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye fimâ yete'alleku bi'l-ecrâmi's-semâviyyeti ve'l-arziyyeti ve'l-hayevânâti ve'n-nebâtâti ve'l-cevâhiri'l-ma'deniyye* (I-III, Kahire 1297). 1290 (1873) yılında ilmî bir toplantıda kendisine "kitapta hiçbir şeyin eksik bırakılmadığını" ifade eden âyetin (el-En'âm 6/38) ne anlama geldiğinin sorulması üzerine İskenderânî konuyu araştırmaya başlamış ve Kur'an'daki kevnî âyetlerin yorumunu içeren bu eserini ortaya koymuştur. Eser, taş kömürüne dair bir girişten sonra üç bölüm (bab) ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Birinci bölümde canlıların oluşumu, ikinci bölümde göklerin ve yerin yaratılışı, üçüncü bölümde bitkiler konusu ele alınmış, hâtimede ise bazı bitkilerin özellikleri ve tıptaki kullanımları hakkında bilgi verilmiştir. *Keşfü'l-esrâr*, müstakil olarak ilmî tefsir konusunu ele alan ilk çalışma olmanın yanı sıra âyetleri mushaf tertibine göre değil konularına göre açıklaması yönüyle de dikkat çeker. Eserde bir başlık altında ilgili âyet yazıldıktan sonra âyetin yorumunu ve buna dair meselelere girilmesi, kaynak adı zikredilmeksizin Fahreddin er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-gayb*'ından bolca iktibaslar yapılmıştır. Tantâvî Cevherî'nin *el-Cevâhir*'i ile karşılaştırıldığında bazı araştırmacılar tarafından daha mutedil görülen *Keşfü'l-esrâr* yine de tabiat ilimlerine boğulmuş olmaktan kurtulamamıştır (Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, II, 688-690). Bu arada konu başlıkları altındaki âyetlerle ilgisi olmayan meselelere de ayrıntılı biçimde girildiği görülmektedir. İskenderânî'nin tabip olması, tıp alanında o günün şartlarında verilen bilgiler yönünden eserin önemini arttırmaktadır. *Keşfü'l-esrâr*, Elmalılı Muhammed Hamdi'nin *Hak Dini Kur'an Dili*'nde ilmî tefsir konusunda faydalandığı eserler arasında yer almaktadır. Eser üzerine A. Kadir Kaptan *Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî'nin Keşfü'l-Esrârî'n-Nûrâniyyeti'l-Kur'âniyye Adlı Eserinin Tahlîli* (1992, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Abdurrahman Ateş *İskenderânî ve İlmî Tefsirdeki Yeri* (1994, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) adıyla birer yüksek lisans tezi hazırlamışlardır. **2.** *Tibyânü'l-esrârî'rabbâniyye bi'n-nebâtâti ve'l-me'âdîni ve'l-havâşşî'l-hayevâniyye* (Dimaşk 1300). Batılı ilim adamlarının da ilgisini